

UOT-811.512.162

Səhifə: 84-89

<https://doi.org/10.59849/2663-8967.2024.1.84>

Aygün Məmmədova
Azərbaycan Memarlıq və İnşaat Universiteti
filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent

SÖZ YARADICILIĞI VƏ ONUN FORMALAŞMA XÜSUSİYYƏTLƏRİ

XÜLASƏ

Dil istənilən dövrdə əhalinin linqvistik ünsiyyət vasitəsidir. Dillərdə sözlər müxtəlif yollarla yaradılır. Yəni söz yaradıcılığı prosesində, yeni sözlərin əmələ gəlməsində leksik, semantik, morfoloji, sintaktik üsulların xüsusi rolu var. “Dildə “sözyaratma” anlayışının sinxron və diaxron aspektlərdə müzakirəsi mühüm nəticələrə gətirib çıxarır. Sözyaratma üsulları istənilən dilin lüğət tərkibini rəngarəng edir və onu zənginləşdirir. Yeni ideologiyaların, İKT-nin inkişaf etməsi, əmək bazarındakı tələb və təklifin dinamik şəkil alması dillərin lüğət tərkibinə təsir edir. İnternet əsrində çoxsaylı sosial platformalar formalaşmışdır. Onlar özləri ilə birlikdə yeni sahələrin lüğət tərkibini zənginləşdirir. Nəticədə həmin sahələrlə bağlı yaranan sözlər dünyada aktiv şəkildə işlənməyə başlamışdır.

Açar sözlər: dil, söz yaradıcılığı, semantik üsul, morfoloji üsul, leksik üsul, sintaktik üsul

Giriş: Çağdaş dövrdə bir sıra elm sahəsi kimi, dilçilik elmi də öz inkişaf mərhələsini yaşamaqdadır. Bu elmin ana xəttini söz yaradıcılığı təşkil edir. Dilin sürətli inkişafına təkan verən dilin lüğət tərkibi məhz onun zənginləşməsi və yeniləşməsində, eləcə də həmin dildə danışan xalqın maddi, mənəvi və intellektual səviyyəsinin yüksəldilməsində başlıca rola malikdir. Qloballaşan dünyada lüğət tərkibi zəngin olan və texnoloji yeniliklərlə bağlı geniş leksik fonda malik olan dillər qabaqcıl dillər hesab edilirlər. Bir sözlə, dilin inkişafı, rəngarəngliyi lüğət tərkibinin zənginliyi ilə sıx bağlıdır. Lüğət tərkibi dil üçün sözlər, söz birləşmələri və ifadələrdən ibarət bazadır. Xalqların iqtisadi, siyasi, elmi, texnoloji və mədəni həyatında baş verən dəyişikliklər, dünyada yaranan yeni istehsalat üsulları, sənayenin inkişafı, müasir texniki tərəqqi, elmi nailiyyətlər, aqrar sahədəki əsaslı dönüş, elm, mədəniyyət, ticarət, ədəbiyyatın inkişafı, ictimai yaşayış, əmək əlaqələrinin sıxlaşması, yeni ideologiyaların, İKT-nin inkişaf etdirilməsi, əmək bazarındakı tələb və təklifin dinamik şəkil alması dillərin də “dizayn”ını dəyişir. Bütün yeniliklər özü ilə bərabər dilin lüğət tərkibinə yeni “nəfəs” verir. Dilə nə qədər mühafizəkar yanaşılsa da, başqa dillərdən “söz almaq” istənilməsə də, bəzi hallarda dil və onun lüğət tərkibi yeni sözlərə “qapı açmaq” məcburiyyətində qalır. Məsələn, illər öncə “facebook”, “SEO”, “poster”, SMM (Sosial Media Meneceri) sözləri Azərbaycan, eləcə də başqa dillərdə mövcud deyildi, hətta ayrı-ayrı dillərdə mürəkkəb söz şəklində mövcud olsa da, o sözlər “beynəlxalq pasport” almamışdı. Amma texnoloji yeniliklər meydana gəldi. İnternet əsrində çoxsaylı sosial platformalar formalaşdı və onlar özləri ilə birlikdə yeni sahələrə üfüqlər açdı. Nəticədə həmin sahələrlə bağlı işlənən sözlər dünyada aktiv şəkildə işlənməyə başlandı və “beynəlxalq pasport” aldı. Doğrudur, öncə dilçi alimlər bu sözlərin hansısa bir texnoloq tərəfindən yaradıldığını, onun dilçilərin müzakirə süzgəcindən keçmədiyini iddia edərək, həmin sözləri dilin lüğət tərkibinə əlavə etməyi təhlükəli məqam adlandırırdılar. Buna rəğmən texnologiya sahəsindəki sürətli inkişafın şahidi olduqdan sonra o sahədə yaranan və ümumişlək hal alan həmin sözləri öz dillərinin daxili qanunauyğunluqlarına müvafiq olaraq dilin lüğət tərkibinə daxil etdilər. Məsələn, hazırda milyonlarla üzvü olan “facebook” sosial şəbəkəsinin adı Azərbaycan dilində “feysbuk” kimi qəbul edilib, yazılır.

Bu mənada hesab edirik ki, dillərin lüğət tərkibinin inkişafı həm də digər sahələrin inkişafı ilə bilavasitə bağlıdır.

“Dildə “sözyaratma” anlayışı. “Dildə “sözyaratma” anlayışı daha çox sinxron və diaxron aspektlərdən müzakirə olunur. Sinxron və diaxron söz yaradıcılığı müxtəlif məzmununa malikdir. Diaxron sözyaratmada törəmə sözlərin hansı vasitələrin köməyi ilə əmələ gəldiyi araşdırılır. Sinxron söz yaratmada isə törəmə sözlərin derivasion mənasının hansı vasitələrlə ifadə olunmasından bəhs olunur. Sinxron sözyaratma dildəki vahidlərin bir-birinə münasibətini, diaxron sözyaratma isə bir vahidin digər vahidə keçməsinə öyrənir” [1, s.278]. Sözlərin strukturunu, onların əmələgəlmə üsullarını, formalarını, mənşeyini, səbəblərini, imkanlarını, vasitələrini, xüsusiyyətlərini və digər cəhətlərini öyrənən dilçilik şöbəsi söz yaradıcılığı adlanır. Başqa sözlə derivatologiya adlanan bu şöbə təqribən 1960-cı illərdən sonra müstəqil şöbə kimi formalaşmağa başlamışdır [2, s. 394]. Dilin sözyaradıcılığını təmsil edən bütün qayda və qanunları, hər şeydən öncə, dilin öz tərkibinə, öz quruluş xüsusiyyətlərinə əsaslanır, onun təbiətini, quruluş xüsusiyyətlərini özündə əks etdirir.

Görkəmli dilçi alim Afad Qurbanov dillərin müasir vəziyyətini nəzərə alaraq, “Ümumi dilçilik” əsərində morfoloji və sintaktik tipoloji təsnifata əsasən dünya dillərini dörd əsas tipə ayırır.

1. Köksözlü dillər.
2. Aqlütinativ dillər.
3. Flektiv dillər.
4. İnkorporlaşan dillər.

Bu dil tipləri özlərinə məxsus səciyyəvi cəhətləri ilə bir-birindən fərqlənir. Türk dilləri, o cümlədən Azərbaycan dili şəkilçilərin sözün kökünə çox bağlı olan, qrammatik məna bu və yabaşqa sözdə hansı şəkilçi vasitəsilə ifadə olunursa, digər sözlərdə də şəkilçi ilə ifadə edilən, şəkilçilərin bir sözdə eyni zamanda ancaq bir vəzifə ifadə etməsi aqlütinativ dil tipinə məxsusdur. Aqlütinativ dillər tipində söz kökünə şəkilçi əlavə etməklə yeni söz yaratmaq və sözün formasını dəyişdirmək mümkündür.

Dilin lüğət tərkibinin formalaşması və zənginləşməsində dilin daxili imkanları və başqa dillərdən söz almaq mənbələri əsas rol oynayır. Dilçi alim Buludxan Xəlilov “Müasir Azərbaycan dilinin leksikologiyası” adlı kitabında söz və ifadələrin yaradılmasında dörd üsul tədqiq etmişdir.

1. leksik üsul;
2. semantik üsul;
3. morfoloji üsul;
4. sintaktik üsul [2, s.394.]

Səlim Cəfərov “Azərbaycan dilində söz yaradıcılığı” və “Müasir Azərbaycan dili: Leksika” kitablarında Azərbaycan dilinin söz yaradıcılığı qaydaları əsasında yaranan yeni leksik vahidləri, yəni sözləri onun öz daxili inkişaf qanunlarına əsasən üç prosesə bölmədiyünü göstərmişdir.

- a) Sözlərin leksik yolla əmələgəlmə prosesi
- b) Sözlərin morfoloji yolla əmələgəlmə prosesi
- c) Sözlərin sintaktik yolla əmələgəlmə prosesi [3,5 7, 4, s.135]

Nəsir Məmmədov və Ağamusa Axundov “Dilçiliyə giriş” kitabında sözlərin aşağıdakı yollarla əmələ gəldiyini göstərmişdir.

- 1) Leksik yolla
- 2) Morfoloji yolla
- 3) Sintaktik solla.
- 4) Kalka yolu ilə [5, s.111]

Daim inkişafda olan dilimizdə, Azərbaycan ədəbi dili lüğət tərkibinin XVII əsr inkişafında isimlər, xüsusilə də düzəltmə isimlərin əksəri özünü yeni məfhum və anlayışların düzəltmə sözlərlə adlandıraraq lüğət tərkibinə daxil olmağını göstərmişdir. Dilimizdə yalnız isimlə şəkilçilər vasitəsilə söz düzəldilməmiş, həmçinin sifət, say, əvəzlik və feil köklərinə də şəkilçilər artırmaqla yeni sözlər yaradılmışdır. XVIII əsrdə Azərbaycan ədəbi dilində əsaslı dəyişikliklər baş vermiş, ədəbi dilimizin ümumi inkişafında sözdüzəldici şəkilçilərin məhsuldar olması, onların funksiyalarının daha da genişlənməsi müşahidə olunub. Ədəbi dilimizin lüğət tərkibinə yeni məzmun və formalı düzəltmə sözlər daxil olmuşdur. XVIII əsrdə üslubi xarakter daşıyan sözlərin müəyyən hissəsi geniş yayılmayıb konkret əsərlərdə qalsa da, dildəki sözdüzəldici şəkilçilərin fəallaşmasına, onların

semantik genişliyinə xeyli kömək etmişdir. XVIII əsrdə ədəbi dilimizdə söz və ifadələr üç yolla əmələ gəlmişdir:

1. morfoloji üsul;
2. sintaktik üsul;
3. semantik üsul [7, s. 74-75, 288].

Müasir Azərbaycan dilçilərin tədqiqatlarına əsaslanaraq belə qənaətə gəlmək olar ki, söz yaradıcılığında yeni söz və ifadələrin yaradılmasında iki üsul əksər dilçilər tərəfindən qəbul edilmiş və hətta onların yaranma və tədqiq tarixləri əsrlərcə əvvəldən başlamış, digər üsullar isə müzakirə obyektinə çevrilmişdir. Morfoloji və sintaktik üsullar yeni leksik vahidlərin yaradılmasında xüsusi məna kəsb edir. Birincisi, söz kökünə sözdüzəldici şəkilçilər artırmaqla, ikincisi isə söz kökünə yeni sözlərin artırılması ilə yeni leksik məna daşıyan sözlərin yaradılmasıdır. Növbəti tədqiqatlarda artıq semantik-leksik üsulun tədqiqi başlanmışdır.

1. Leksik yolla söz yaradıcılığı zahirən sadə görünsə də dərin tədqiqatlara ehtiyacı olan söz düzəldilməsi prosesidir. Yeni əmələ gələn leksik vahidlər dilə ya hazır şəkildə daxil olur, ya da əmələ gəlmiş yeni söz törətdiyi ilk mənşəyindən öz məzmunu, forması etibarlı ilə uzaqlaşır, yenidən formalaşmış, mənada yeni məzmunlu müstəqil bir söz kimi təşəkkül tapır. Leksik yolla sözlər aşağıdakı qaydalarla əmələ gəlir.

1. Dialektlər və şivələr əsasında;
2. Kalka üsulu hesabına;
3. Fonetik dəyişmə hesabına;
4. Düzəltmə sözlərin sadələşməsi hesabına;
5. Mürəkkəb sözlərin sadələşməsi hesabına;
6. Başqa dillərdən söz almaq hesabına;
7. Yeni məna kəsb etmək hesabına;
8. Bir sıra sözlərin başqa sözlərlə əvəz edilməsi hesabına.

Müasir ədəbi dilimizin dialektlər və şivələr hesabına inkişafında şair və yazıçıların rolu böyükdür. Azərbaycan ədəbiyyatının görkəmli sənətkarlarından M.P.Vaqifin, M.V.Vidadinin, Q.Zakirin, M.F.Axundovun, H.Zərdabinin, S.Ə.Şirvaninin, M.Ə.Sabirin, C.Cabbarlının, S.Vurğunun, M.Hüseynin, S.Rəhimovun, M.İbrahimovun, İ.Əfəndiyevin, İ.Şıxlının, R. Rzanın və başqalarının yaradıcılığında dialekt və şivə sözləri dilimizin lüğət tərkibinin çoxçeşidli hal almasında mühüm rol oynamışdır. İlğım, boygörməsi, aranlıq, güzəm, arva, sayrısan, gavahın, kürlük etmək, muştuluq, gənəşmək, umacaq, vərdənə, xama, mahlıc, budamaq və s. Bir dildən başqa dilə hər hansı bir anlayış mexaniki olaraq gələrsə və həmin alınma söz dilin daxili imkanları hesabına tərcümə olunarsa, bu kalka üsulu ilə dilimizdə sözyaratmadır. Kalka üsulu ilə sözyaratma iki sadə sözün birləşməsindən (заработка-əməkhaqqı, передпразничный- bayramqabağı), sadə sözlə düzəltmə sözün birləşməsindən (железнодорожник-dəmiryolçu), söz birləşməsi şəklində (открытый урок-açıq dərs, участковый врач -sahə həkimi), düzəltmə söz şəklində (лётчик-təyyarəçi, призывник-çağırğışçı) və sərbəst tərcümə şəklində əmələ gəlir. Yeni sözlərin yaranma prosesində söz daxilində bu və ya digər səsin dəyişməsi yaxud düşməsi nəticəsində baş verən hadisə fonetik tərkibin dəyişməsi ilə sözyaratma adlanır. S.Cəfərov bu hadisənin ən çox iki müxtəlif məfhum ifadə edən omonim sözlərdə baş verdiyini ifadə edir və dilimizdə bu gün ən çox vaxtilə baş vermiş bu hadisənin izlərini tapa bildiyimizi qeyd edir: məsələn, dağ-tağ, gör-göz, uç-uc, tək-dək, və s. Yeni söz və ifadələrin əmələ gəlməsində mühüm yerlərdən birini də düzəltmə sözlərdə söz kökünün öz müstəqilliyini itirərək, tərkib hissələrinə ayrılmadan yeni bir söz əmələ gətirməsi prosesi tutur: qapı-qapı, uzun-uzun, uzaq uzaq, ar-ı-arı, ərg-ikən/kən/ənərgən və s. Müasir dilimizdə sadə sözlər kimi işlənən ancaq qədim söz qruplarında isə mürəkkəb söz formasında olan dilin lüğət tərkibinin zənginləşməsində böyük rol oynayan sözlər mürəkkəb sözlərin sadə sözlərə çevrilməsi prosesində əmələ gəlmişlər. Lüğət tərkibinin əsas fondunda olan “bilərzik” sözünün bilək və üzük sözlərindən, karandaş sözünün karın (qarın) və daş sözlərindən əmələ gəldiyi, formalaşdığı dilçilər tərəfindən tədqiq olunmuşdur.

Müasir Azərbaycan dilində son dövrlərdə iqtisadiyyatın, ticarət və maliyyənin, elm və texnikanın, maarif və mədəniyyətin və başqa sahələrin inkişafı ilə müharibələrin, müstəmləkələrin,

zorakılıq və s. əlaqələr nəticəsində başqa dillərin leksikası hesabına, alınma sözlər hesabına sözyaradıcılığı da inkişaf etmişdir. Dilimizə keçən sözlər tələbata əsasən dilimizin lüğət tərkibində sabitləşərək istifadə olunmuşdur: parlament, referendum, dotasiya, aksion, telekommunikasiya, inflyasiya, valyuta, barter və s. Yeni məna kəsb etmək hesabına sözyaratmada isimlərin və sifətlərin fəal iştirakı ilə yaranan sözlərin çoxmənalılıqdan omonimliyə doğru inkişafı əsas rol oynayır. Burada ümumi isimlərdən xüsusi isimlərə keçmə və ya əksinə, ümumi isimlərin ümumi isimlərə keçməsi, adverbiallaşma yolu ilə, sifətlərin substantivləşməsi yolu ilə, isimlərin atributivləşməsi yolu ilə söz yaradıcılıqları baş verir. Bir sıra sözlərin başqa sözlərlə əvəz edilməsi hesabına söz yaratmada ictimai-siyasi və mədəni əlaqələrin nəticəsində, xüsusi ilə də müasir dövrdə kütləvi informasiya vasitəsi ilə yeniləşmə prosesi ilə baş verən dövrdə sözlər öz qarşılığı ilə əvəz olunur. Televiziya-telegörüm, sərhəd-sınır, nömrə-say, inam-inanc, şərh etmək-açıqlamaq və s.

2. Semantik yolla sözyaratma. Bu söz yaratma prosesində sözün semantik cəhətdən strukturunun, yəni sözün məna etibarlılığı ilə müxtəlif vəziyyətlərdən çıxış etməsini izah edir. Mənanın genişlənməsi hesabına sözyaratmada sözlər öz ilkin mənalılarını saxlamaqla yeni mənalılar da qazanır və mənaca genişlənməmiş olur. “Ailə” sözü ilkin mənasını saxlamış, həmçinin ziyalı ailəsi, fəhlə ailəsi və s. mənalarda işlənməklə öz ilkin mənasını genişləndirmişdir. Mənanın konkretləşməsi hesabına semantik yolla sözyaratmada isə sözlər ümumi məna bildirməkdən konkret məna bildirməyə doğru inkişaf edir. Söz birləşmələrinin tərkibində işlənməklə konkret mənalılar yaradır, rəhbər, elmi rəhbər, müəssisə rəhbəri, rayon rəhbəri və s. Çoxmənalı sözlər hesabına semantik yolla sözyaratma bir qisim sözlər çoxmənalılığa doğru inkişaf edir, məcazlaşır nəticədə çoxmənalılıq yaradır: göz-insanın gözü, bulağın gözü, şkafın gözü və s.

3. Morfoloji yolla sözyaradıcılığı əsas üsullardan biridir. Dilin məna, leksik-semantik, fonetik-morfoloji və qrammatik cəhətdən bütövlüyə sahib olan əsas dil vahidlərindən biri sözdür. XIX əsrin 80-ci illərində Boduen de Kurtene tərəfindən dilçiliyə gətirilmiş morfem sözlərin ən qısa struktur hissəsi kimi müəyyən leksik-qrammatik məna daşıyır. Morfem sözün minimal, bölünməyən mənalı, müstəqil olmayan hissəsidir. Sözün ayrılıqda işlənmə, müstəqil məna ifadə edən hissəsi kök, sözün ayrılıqda işlənməyən və leksik məna bildirməyən hissəsi affiksial morfem adlanır. Morfoloji yolla söz yaradıcılığı prosesində iştirak edən şəkilçilərin ümumi cəhətlərinə görə aşağıdakı kimi qruplaşdırmaq olar: 1) leksik və ya qrammatikliyi; 2) məhsuldarlığı və qeyri məhsuldarlığı; 3) törəmə yolları; 4) fonetik xüsusiyyətləri; 5) məna ardıcılığı. [3, s.154] Affiksial morfemlər derivativ və relyativ mənalı yəni sözdüzəldici və sözdəyişdirici şəkilçilər olaraq 3 yerə bölünür: postfiksler, prefiksler, infiksler.

4. Sintaktik yolla sözyaratma. Son iyirmi il ərzində xeyli tədqiq olunmuş, inkişaf edib zənginləşmiş sintaktik yolla sözyaratma sözyaradıcılığında məhsuldar sözyaratmaya çevrilmişdir. Burada ən azı iki sözün birləşməsi və məna etibarlılığı ilə adaptasiya olunmasıdır. Funksiyaya görə sintaktik yolla sözyaradıcılığında mürəkkəb sözün əmələ gəlməsində əşyanın daşdığı funksiya mühüm yer tutur: aşsüzən, tozsoran, yerqazan, əlüzyuyan, cıdır düzü və s. Əlamətə görə sintaktik yolla sözyaradıcılığında mürəkkəb sözün əmələ gəlməsində əşyanın daşdığı əlamət mühüm rol oynayır: qaragöz, istiot, günbatan və s. Bənzətməyə görə sintaktik yolla sözyaradıcılığında mürəkkəb sözlərin əmələ gəlməsində əşyanın, predmetin bənzədilməsi əsas götürülür: itburnu, daşarmud, şirindil və s. Mənsubiyyətə görə sözyaratmada mürəkkəb sözlər mənsubiyyət əsasında yaranır: gecə quşu, ayaqqabı, əmidostu və s.

Sözyaradıcılığının sözyaratma üsulları ilə Müasir Azərbaycan dilinin lüğət tərkibi zənginləşməyə davam edir. Leksik şəkilçi qəbul edən söz leksik şəkilçi ilə birgə sözün başlanğıc formasını yaradır. Sözlər bütün lüğətlərdə başlanğıc formasında olur. Sözlərin quruluşca növü, hansı nitq hissəsinə aid olması da onların başlanğıc formasına görə müəyyən edilir.

Söz yaradıcılığının digər mühüm bir vasitəsi iki və daha artıq sözün birləşməsi ilə yeni mənalı sözlərin əmələ gəlməsidir. Bu yolla yaranan sözlər mürəkkəb sözlər adlanır. Mürəkkəb sözlər müxtəlif yollarla əmələ gəlir:

1. iki müxtəlif mənalı sözün birləşməsi ilə: baramaqurdu, ayaqqabı, yarımada, suiti; 2. yaxın mənalı sözlərin birləşməsi ilə: oğul-uşaq, qoyun-quzu, qapı-pəncərə, toyuq-cücə; 3. antonim

sözlərin birləşməsi ilə: gecə-gündüz, böyük-küçük, tez-gec, az-çox; 4. eyni sözün təkrarı ilə: səhər-səhər, üz-üzə, birdən-birə, yavaş-yavaş.

Yazılışına görə mürəkkəb sözlər iki cür olur: 1) bitişik yazılanlar; 2) defislə yazılanlar.

Bitişik yazılanlar: İki müxtəlif mənəli sözün birləşməsindən əmələ gələn mürəkkəb sözlər: istiot, günəbaxan, bağıyarpağı, itburnu və s. Mürəkkəb sözləri aşağıdakı kimi qruplaşdırmaq olar: Məcəzi mənəli iki sözün birləşməsindən əmələ gələn mürəkkəb sözlər: üzüyola, suyuşirin, gözucu və s.; Eyni sözün təkrarından əmələ gələn mürəkkəb sözlər: yastı-yastı, topa-topa, başdan-başa, gündən-günə; Yaxın mənəli və ya antonim sözlərdən əmələ gələn: dəftər-kitab, taxta-şalban, gəliş-gediş, isti-soyuq; tərəflərindən biri ayrılıqda işlənməyən sözlərdən əmələ gələn: kağız-kuğuz, əzik-üzük, bəzək-düzək, çör-çöp;

İngilis dilində söz yaradıcılığı hesabına dilin lüğət tərkibi zənginləşir. İngilis dilində söz yaradıcılığı digər dillərdə olduğu kimi dilin yarandığı dövrdən başlayaraq daim inkişafda olmuş, bir proses kimi insanların bir tarixi quruluşdan digərinə keçidi zamanı özünü daha aydın büruzə vermiş və yeni anlayışları ifadə etmək üçün yeni sözlərin meydana gəlmə ehtiyacını təmin etmişdir.

Affiksal morfemlərə daxil olan prefiks və leksik suffikslər sözdüzəltmə funksiyasına malikdir və kök ilə birlikdə sözün əsasını yaradırlar. Affiksal morfemlərin sözdüzəltmə xarakterli 3 forması var: sözdüzəldici morfemlər, müsbət və mənfi morfemlər və birləşdirici morfemlər.

Sözdüzəldici morfemlər sözlərə birləşərək yeni leksik mənalar yaradır. Mast Lead-leading, drive-driver, sleep sleepy. Müsbət və mənfi morfemlər sözlərə birləşərək müsbət və ya mənfilik bildirirlər. Bu morfemlərdən ən çox işlənən **-ness, -less, im-, in-, ir** dir. Məs: Happy - happiness, home- homeless, possible - impossible, regular irregular Birləşdirici morfemlərə nümunə kimi aşağıdakıları göstərmək olar. Məs: Word-for-word, face-to-face, day-by-day [7, s. 52-531].

Prefikslər sözlərin əvvəlində işlənərək sözün mənasını dəyişir. Onların suffikslərdən əsas fərqi odur ki, onlar sözü bir nitq hissəsindən digərinə çevirmir. Lakin nadir hallarda prefikslərin birləşdirilməsi sözlərin bu və ya digər nitq hissəsinə mənsubiyyətini dəyişir. Məs:

circle (isim) - dairə,

encircle (fel) - mühasirəyə almaq [8].

İngilis dilində fel düzəldən prefikslər:

En- əsasən isim və sifətə qoşularaq önləri “hərəkətə gətirir”. Məs: Large-enlarge **Mis-** “düzgün olmayan”, “səhv” mənasını verir. Məs: Understand-misunderstand **Re-** “yenidən”, “təkrar” mənasını verir. Məs: Read reread.

Un- inkarlıq mənasında işlənir. Məs: Believe - unbelieve

De- fəllərə artırılaraq “əks” mənasını ifadə edir. Struct-destroy

Over- “daha çox”, həddindən artıq mənalarını ifadə edir. Məs: Eat-overeat Under-“daha az”. kifayət etməyən mənalarını ifadə edir. Feed- underfeed [9].

İngilis dilində sifət düzəldən prefikslər:

il-inkarlıq mənasını ifadə edir. Məs: legal-illegal

pre- “əvvəlki mənasını verir. Məs: war- prewar

ir- həmçinin inkarlığı ifadə edir. Mas: relevant-irrelevant

un- inkarlıq bildirir. Məs: happy - unhappy

im-də inkarlıq bildirir. Məs: patient - impatient

in- prefiksi fəllərdə inkarlıq bildirmədiyi halda, isimlərdə bəzən təsdiq, bəzəninkar sifətlərdə isə əksərən inkarlıq bildirir. Məs: inherit fel (təsdiq) ingratitude - isim (inkar)inquest - isim (təsdiq) inanimate - sifət (inkar).

Bundan başqa in- prefiksi sözlərə qoşularaq “in” sözünün “İçərisində” mənasını da ifadə edir. Məsələn, inpatient hospitalda qalın müalicə alan şəxs [7]. Göründüyü kimi, ingilis dilində olan prefikslərin sayı kifayət qədər çoxdur. 1896-cı ildə ABŞ-da nəşr olunmuş bir kitabda bunların sayı metrik prefiksiz 50-dən çoxdur [8].

Nəticə: Azərbaycan və ingilis dilində söz yaradıcılığı geniş imkanlara malikdir. Sözdüzəltmədə affikslərin (prefiks və suffikslər) rolu daha böyükdür. Onlardan bəziləri tarixən affiks olaraq yaransa da, sonradan dilin tarixi inkişafı zamanı dəyişikliklərə məruz qalmışdır. Bu

gün onları kökün tərkib hissəsindən ayırmaq mümkün deyildir. Prefikslərin də bəziləri bu qəbildəndir. Belə ki, tarixən sözdüzəltmədə istifadə edilsə də, bu gün onları kökdən ayırmaq olmur, buna səbəb həmin prefikslər ayrıldıqdan sonra kökün heç bir məna verməməsi ya da, prefikslə işlədilən sözün mənası ilə heç bir yaxınlığının olmamasıdır.

Ədəbiyyat siyahısı

1. Həsərlı H. Müasir Azərbaycan dilinin leksikası, Bakı “Maarif”, 1987, 308 səh.
2. Xəlilov B. “Müasir Azərbaycan dilinin Leksikologiyası” Bakı “Nurlan” nəşriyyatı, 2008, 442 səh.
3. Cəfərov S. Azərbaycan dilində söz yaradıcılığı, Bakı, ADU nəşriyyatı, 1960, 204 səh.
4. Cəfərov S. Müasir Azərbaycan dili, Leksika, II hissə, Bakı, Maarif nəşriyyatı, 1982, 215 səh.
5. Mamedov N., Axundov A., “Dilçiliyə giriş”, Bakı, Maarif nəşriyyatı, 1980, 315 səh.
6. Axundov A., Ümumi dilçilik, Bakı, Şərq-qərb nəşriyyatı, 2006, 280 səh.
7. Məhərrəmov R., Parancı F., Azərbaycan ədəbi dili tarixi, II cild (4 cilddə), Bakı, Şərq-Qərb nəşriyyatı, 2007, 328 səh.
8. Cəfərov Ə.Q. Azərbaycan dilinin izahlı lüğəti, I cild (2 cilddə), Bakı-Çıraq, 1997, 452 səh.
9. Yunusov D. Müqayisəli tipologiya. Bakı, 2012
10. Məmmədova M., Yunusov D. İngilis dilinin qrammatikası, Bakı, 2011.
11. Yunusov D. Müasir ingilis dilində üfqi hərəkət bildirən tellərin quruluşca növlərinə dair ADU-nun Lioa 2012, №2, səh. 3-1.

Айгюн Мамедова

Словообразованиеи способы его образования

Резюме

Язык – это средство языкового общения населения любой страны. Слова в языках образуются по-разному. Иными словами, лексические, семантические, морфологические и синтаксические методы играют особую роль в процессе словотворчества, в образовании новых слов. «Обсуждение понятия «словотворчество» в языке в синхроническом и диахромном аспектах приводит к важным результатам. Методы словотворчества делают словарный запас любого языка красочным и обогащают его. Развитие новых идеологий, ИКТ, динамическая картина спроса и предложение на рынке труда привело к тому, что «дизайн» лексики языков изменился. В эпоху Интернета сформировались многочисленные социальные платформы. Вместе с ними открылись горизонты в новых областях. В результате слова, связанные эти территории начали активно обрабатываться в мире и получили «международный паспорт».

Ключевые слова: язык, word-building, семантический метод, морфологический метод, лексический метод, синтаксический метод.

Aygun Mammadova

Word creation and methods of its formation

Summary

Language is a means of linguistic communication among the population of any country. Words are formed differently in languages. In other words, lexical, semantic, morphological and syntactic methods play a special role in the process of word creation, in the formation of new words. “Discussion of the concept of “word creation” in language in synchronic and diachronic

aspects leads to important results. Methods of word creation make the vocabulary of any language colorful and enrich it. The development of new ideologies, ICT, the dynamic picture of demand and supply in the labor market has led to the fact that the “design” of the vocabulary of languages has changed. Numerous social platforms have emerged in the Internet era. Along with them, horizons opened up in new areas. As a result, the words associated with these territories began to be actively processed in the world and received an “international passport”.

Key words: *language, word-building, semantic method, morphological method, lexical method, syntactic method.*

Çapa tövsiyə edən: *Azərbaycan Memarlıq və İnşaat Universiteti*

Rəyçilər: *dosent Məhəbbət Əsədova
fil.üz.f.d. Vəfa Bünyadova*